

شناسایی عوامل موثر بر افت تحصیلی دانش آموزان (یک مطالعه مروری)

غلامرضا رستمی^۱

^۱ دکتری، زبان انگلیسی

آموزش و پرورش شهرستان میاندوآب، دبیر

Rrostami185@gmail.com

چکیده:

پژوهش حاضر با هدف «شناسایی عوامل موثر بر افت تحصیلی دانش آموزان (یک مطالعه مروری)» انجام گرفته است. روش پژوهش حاضر از نوع کیفی بوده و شیوه گردآوری داده‌ها مبتنی بر روش کتابخانه‌ای و اسنادی می‌باشد و داده‌های موجود نیز با روش توصیفی - تحلیلی بررسی شده‌اند. بر اساس یافته‌های پژوهش باید گفت که مسئله افت تحصیلی در میان دانش آموزان به دو جنبه فردی و آموزشگاهی تقسیم‌بندی می‌شود. در بعد فردی، هوش، عزت نفس و انگیزه از جمله مسائلی هستند که سبب می‌شوند دانش آموزان به سبب نقص در آن‌ها با مسئله افت تحصیلی مواجه شود. انجام خدمات مشاوره‌ای در مدارس و بهبود شرایط دانش آموزان می‌تواند به رفع مشکلات فردی آن‌ها و حل مشکل افت تحصیلی کمک نماید. در بعد آموزشگاهی نیز رابطه معلم و دانش آموز و امکانات تحصیلی دانش آموز بر افت تحصیلی آنان موثر است. در این بعد پیشنهاد می‌شود که نظام تعلیم و تربیت روش‌های نوینی را در تربیت دانش آموزان به کار ببندد. همچنین پیشنهاد می‌شود تا معلمان با دانش آموزان به خصوص دانش آموزانی که با افت تحصیلی مواجه هستند به گونه‌ای همدلانه رفتار نمایند تا ضمن مشارکت فعال آن‌ها در جریان یادگیری، مشکل افت تحصیلی آنان را رفع نمایند.

واژگان کلیدی: افت تحصیلی، دانش آموزان، آموزشگاه، معلم، یادگیری

۱- مقدمه:

افت تحصیلی امروزه یکی از نگرانی‌های مهم خانواده‌ها و دست‌اندرکاران تعلیم و تربیت می‌باشد. همه ساله تعداد زیادی از دانش‌آموزان با پدیده‌ای به نام افت تحصیلی مواجه می‌شوند. این پدیده علاوه بر زیان‌های هنگفت اقتصادی، آثار سوئی بر سلامت روحی دانش‌آموزان بر جای می‌گذارد (فرج‌خواه، ۱۴۰۱: ۵۰). بر خلاف گذشته که تصور می‌شد توانایی یادگیری هر فرد تنها متأثر از میزان هوش و استعدادهاست. اکنون باور بر این است که با وجود نقش تعیین‌کننده عوامل ذاتی در یادگیری، عوامل دیگری نیز در میزان یادگیری نقش اساسی دارند. تفاوت در میزان یادگیری افراد در میزان دانش آن‌ها نیست. بلکه در کیفیت و چگونگی یادگیری آن‌ها است (آگرسا، ۲۰۱۰).

افت تحصیلی یعنی عدم موفقیت در تحصیل به معنای دستیابی فراگیر به مجموعه مهارت‌هایی است که انتظار می‌رود در نتیجه آموزش، آن را یاد بگیرند (نجیمی و همکاران، ۲۰۱۳). جلوگیری از افت تحصیلی یک چالش جدی است زیرا کسانی که از نظر تحصیلی شکست می‌خورند در طول زندگی چالش‌های اجتماعی و اقتصادی چشمگیری را تجربه می‌کنند (رافوت، ۲۰۰۴). نظام آموزشی کشور ما نیز همانند دیگر کشورهای در حال توسعه یا توسعه نیافته با مسئله افت تحصیلی رو به روست (قاسمی، ۲۰۱۴).

سازمان یونسکو مفهوم افت تحصیلی را به تکرار پایه، ترک تحصیل زودرس و کاهش کیفیت آموزشی و تحصیلی دانش‌آموزان و دانشجویان نسبت می‌دهد (یونسکو، ۱۹۸۴). علل و عوامل متعددی سبب ایجاد افت تحصیلی یا اتلاف در نظام آموزش و پرورش می‌شود که می‌توان آن‌ها را به علل و عوامل درونی و بیرونی نظام آموزش و پرورش تقسیم کرد. عوامل درونی نظام آموزش و پرورش را نیز می‌توان به عوامل مربوط به برنامه‌های درسی و برنامه‌های آموزشی تقسیم کرد. در عوامل مربوط به برنامه درسی می‌توان به عدم تسلط کافی معلم در تدریس، به کارگیری روش‌های سنتی و حافظه - مدار و عدم توجه به ایجاد فرصت‌های یادگیری مناسب اشاره کرد. عوامل مربوط به برنامه‌های آموزشی شامل مواردی نظیر عدم اتباط عاطفی صحیح میان معلم و دانش‌آموز، ضعف تخصصی معلمان و عدم توانایی در جذب دانش‌آموزان است. از میان عوامل بیرونی موثر در شکست تحصیلی می‌توان به عوامل اقتصادی - اجتماعی مانند فقر و محرومیت خانواده و عوامل فرهنگی - اجتماعی مانند مشکلات خانوادگی و طلاق و نیز عوامل روانی = جسمانی مانند عدم علاقه و انگیزه، کمبود استعداد، اختلالات یادگیری، بحران بلوغ، ضعف خودپنداره و بیماری‌های جسمانی اشاره کرد (شجاعی شمیرانی و همکاران، ۱۴۰۰: ۳۴).

ضرورت و اهداف پژوهش

از وظایف اساسی آموزش و پرورش عمومی در هر کشور، انتقال میراث فرهنگی جامعه، پرورش استعدادها و دانش‌آموزان و آماده‌سازی آنان برای شرکت فعال در جامعه است. عدم موفقیت‌های نظام‌های آموزشی در به انجام رساندن این رسالت مهم در بسیاری از مواقع به صورت افت یا شکست تحصیلی بروز می‌کند که شامل کیفیت ضعیف یادگیری دانش‌آموزان، تکرار پایه و ترک تحصیل است (بازرگان، ۱۳۷۸). یکی از مهم‌ترین آفت‌های نظام آموزشی در سراسر جهان و نیز در کشور ما، افت تحصیلی است. از این رو هر سال به صورت گوناگون منابع و استعدادها بالقوه انسانی و اقتصادی بسیار زیادی به هدر می‌رود و آثار ناگواری در حیات فردی و خانوادگی افراد به جا می‌گذارد و نابسامانی‌های اجتماعی بسیاری نیز به وجود می‌آورد. شناخت انواع و ابعاد این آفت و راه‌های مقابله با آن، یکی از مهم‌ترین وظایف نظام‌های آموزش و پرورش است (امین فر، ۱۳۶۷).

در نظام آموزش و پرورش کشور ما نیز افت تحصیلی به صورت‌های گوناگون یکی از معضلات به شمار می‌آید، بنابراین توجه دست‌اندرکاران را نیز به خود معطوف داشته است. این معضل آموزشی هر سال بخشی از منابعی را که می‌تواند صرف کیفیت و گسترش آموزش و پرورش شود، به هدر می‌دهد. به دلیل رشد بسیار سریع علمی، پژوهشگران با حجم وسیعی از اطلاعات رو به رو هستند. در مواجهه با این انفجار علمی و برای استخراج سریع و

دقیق اطلاعات، لازم است افراد به طور ساختار یافته، منابع موجود را استخراج کنند. این امر کمک می کند تا سوگیری ها، به حداقل ممکن برسند و خطاها نیز کاهش یابند (زاهدی و محمدی، ۱۳۸۴).

از این رو پژوهش حاضر تلاش دارد تا با مطالعه مسئله افت تحصیلی اهداف زیر را مورد بررسی و تحلیل قرار دهد:

- راهکارهای جلوگیری و حل مشکل افت تحصیلی چیست؟
- پژوهشگران تا کنون درباره مسئله افت تحصیلی به چه مواردی اشاره کرده اند؟

۲- روش تحقیق

این پژوهش از لحاظ ماهیت و هدف، کاربردی و از لحاظ روش تحقیق از نوع توصیفی-تحلیلی است که اطلاعات آن از طریق بررسی کتب، مقالات و پایان نامه های معتبر، جمع آوری شده است. هدف از پژوهش حاضر، شناسایی عوامل موثر بر رفع مشکل افت تحصیلی در دانش آموزان می باشد. بدین منظور در این پژوهش ابتدا داده ها و اسناد مرتبط با موضوع جمع آوری شده اند و سپس راهکارها با نگاهی به موضوع پژوهش مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است و در مرحله بعد با رویکردی تحلیلی راهکارهای پیش بینی شده مورد بررسی قرار گرفته است.

۳- یافته های پژوهش

عوامل فردی:

عوامل فردی مربوط به شخص دانش آموز و ویژگی های عمدتاً ذاتی و محیطی او هستند که شامل موارد زیر می باشند:

- **هوش:** بدون شک یکی از عوامل مهم در افت تحصیلی، کمبود هوش است اما مطالعات مختلف نشان داده است که درصد بسیار اندکی از موارد افت تحصیلی به علت ناتوانی ذهنی و عدم کشش فرد است. امروزه دیگر اهمیتی را که در گذشته به هوش داده می شد مطرح نمی کنند. زیرا گفته می شود که هر شخص با نردبان صفات شخصیتی خود راه پیشرفت و تکامل را طی می کند و آن چه مهم است صفاتی چون تحمل و بردباری، داشتن پشتکار، اعتماد به نفس و نهراسیدن از شکست می باشد.
- **انگیزه:** معلمان عقیده دارند که دانش آموزان دارای انگیزی، حتی اگر از پیشرفت اندکی برخوردار باشند در محدوده توانایی خود عمل می کنند. بنابراین، تلاش برای افزایش انگیزش تحصیلی از اهمیت به سزایی برخوردار است. در مورد تاثیر انگیزه بر پیشرفت تحصیلی و یادگیری، پژوهش های زیادی انجام گرفته است (طاهری، ۱۳۹۷: ۶۱).
- **عزت نفس:** دانش آموزی که دائماً در مدرسه موفقیت کسب می کند باید تایید مدرسه و معلمان را به خود تعمیم دهد و یک مفهوم کلی مثبت درباره خودش به عنوان یادگیریه ایجاد کند (بلوم، ۱۳۶۳). مطالعات انجام شده بیانگر رابطه بین عزت نفس و پیشرفت تحصیلی است، هر فرد فعالیتی را که با موفقیت انجام داده است و یا می تواند انجام دهد، دوست دارد. اگر شخص بر این باور باشد که در گذشته تکالیف مشابهی را با موفقیت انجام داده است احتمالاً با تکالیف بعدی با نوعی عاطفه مثبت برخورد خواهد کرد و بالعکس.

عوامل آموزشی:

- **نامتناسب بودن معلمان از نظر صلاحیت ها، شایستگی ها و تعداد با نیازهای برنامه**
 کمبود معلم مخصوصاً در کشورهای در حال توسعه، به دلیل کاهش جاذبه برای شغل معلمی، یکی از دلایل شلوغی کلاس ها و عدم توجه مناسب به پرورش و شکوفایی استعداد های دانش آموزان می باشد که این امر باعث مردودی یا ترک تحصیلی آنان گردیده و یکی از عوامل افت تحصیلی است.

کانت معتقد است در بین ابداعات بشری هنر مملکت داری و هنر تعلیم و تربیت از مابقی دیگر مشکل تر است. یک معلم خوب برای اداره کردن کلاس به دو ویژگی نیاز دارد:

- اشراف بر کلاس یعنی توانایی معلم در کنترل کلاس
  - و حضور ذهن یعنی توانایی معلم برای انجام دادن دو یا چند عمل در یک زمان (کیهانی کری، تقی زاده گندمانی، ۱۳۹۷: ۱۸۳).
- معلم همیشه در کلاس با دو نوع موقعیت رو به روست. موقعیت‌های مقرر یا پیش‌بینی شده و موقعیت‌های اضطراری که از قبل قابل پیش‌بینی نمی‌باشد. کلاس‌های شلوغ به علت کمبود معلم و فضا و در نتیجه عدم توجه مناسب به پرورش و شکوفایی استعدادها دانش‌آموزان و تدریس معلمان به شیوه قدیمی به صورت غیرفعال و پذیره کاهش جاذبه برای شغل معلمی به خاطر حقوق ناکافی و عدم رفاه در نتیجه عدم جذب نیروهای مطلوب و کارآمد از جمله مواردی است که در نهایت افت تحصیلی و تکرار پایه تحصیلی را به دنبال دارد.

• روابط معلم و دانش‌آموز:

اولین هدف معلم باید برقرار کردن رابطه‌ای دوستانه و حمایت کننده با دانش‌آموزان باشد. محققان علوم رفتاری بیان می‌کنند که به دانش‌آموزان نشان دهید که به آن‌ها علاقه دارید تا آن‌ها بتوانند به شما اعتماد پیدا کنند و در صورت نیاز برای هر کمکی به شما رجوع کنند. زیرا امروزه، افزایش رقابت و تغییرات بسیار سریع در محیط‌های مختلف، امری اجتناب ناپذیر شده است (سابا، ۲۰۰۷).

• شرایط و امکانات مطلوب تحصیلی:

عدم امکانات و تسهیلات مطلوب آموزشی یکی از عوامل موثر در افت تحصیلی دانش‌آموزان است. دانش‌آموزانی که در حد توانایی خود موفقیت کسب نمی‌کنند نه تنها شامل افراد کم‌کار یا دیرفهم می‌شوند بلکه گاهی شامل افراد زرنگی می‌شود که ممکن است در زمینه خاصی از برنامه درسی، مشکلات یادگیری بخصوصی داشته باشند یا ممکن است به دلیل ناتوانی مدرسه، در تطبیق خود با افرادی که دارای سوابق فرهنگی و اجتماعی مختلف هستند، ناتوان تلقی شوند (کولین و همکاران، ۱۳۷۵).

وستکات (۲۰۱۱)، در پژوهش خود به این نتیجه رسیده که شکست تحصیلی تا حد بسیار زیادی مرتبط با وضع اجتماعی - اقتصادی دانش‌آموز و دانشجو است. اثر نیرومند موقعیت‌های اجتماعی، - اقتصادی و اجتماعی - فرهنگی در شرایط فردی یا تحصیلی ارزشیابی می‌شود. شرایطی که فراگیران با آن‌ها رو به رو می‌شوند تا حد بسیار بالایی بر کارایی آن‌ها تاثیر می‌گذارد (وستکات، ۲۰۱۱).

۴- نتیجه‌گیری:

افت تحصیلی، کاهش عملکرد دانش‌آموزان از سطح مطلوب به سطح نامطلوب است. افت تحصیلی را می‌توان به دو دسته کلی فردی و اجتماعی تقسیم بندی کرد در دسته فردی عوامل متعددی نظیر هوش، انگیزه و عزت نفس می‌توانند بر افت تحصیلی اثرگذار باشند و چنانچه اقدامات لازم برای حل این مشکلات فردی صورت بگیرد می‌توان انتظار داشت که مسئله افت تحصیلی دانش‌آموزان قابل حل باشد. این مشکلات اگر چه در دسته فردی قرار می‌گیرند اما مدارس نیز می‌توانند در حل آن‌ها نقش به‌سزایی ایفا نمایند. ارائه خدمات مشاوره‌ای توسط مشاوران مدارس و معلمان پرورشی می‌تواند نقش به‌سزایی داشته باشد. دسته دیگر از علت‌های افت تحصیلی را می‌توان در بعد آموزشگاهی نام برد. روابط معلم و دانش‌آموز و همچنین امکانات و شرایط مطلوب تحصیلی دانش‌آموز از جمله عواملی است که بر افت تحصیلی دانش‌آموزان تاثیر مستقیم دارد. این مورد می‌تواند توسط نظام

منابع:

- فرج خواه، سهراب (۱۴۰۱)، بررسی تجربه زیسته والدین از دلایل افت تحصیلی دانش آموزان ابتدایی شهرستان اردبیل منطقه هیر، نشریه رویکردی نو در علوم تربیتی، تابستان ۱۴۰۱، شماره ۱۲، صص ۵۷ - ۵۰.
- بلوم، اس (۱۳۶۳)، ویژگی های آدمی و یادگیری آموزشگاهی، ترجمه علی اکبر سیف، تهران: نشر مرکز.
- طاهری، محمدرضا (۱۳۹۷)، تحلیلی بر علل و عوامل کاهش انگیزه و تاثیر آن بر افت تحصیلی دانش آموزان، نشریه پیشرفت های نوین در علوم رفتاری، مهرماه ۱۳۹۷، شماره ۲۴، صص ۷۰ - ۵۴.
- بازرگان، زهرا (۱۳۷۸)، نگاهی دیگر به مسئله افت تحصیلی و شیوه های موثر مقابله با آن در برخی از کشورهای پیشرفته صنعتی، فصلنامه تعلیم و تربیت، ۱۵، صص ۴۲ - ۹.
- کیهانی کری، حسن؛ تقی زاده گندمانی، ایمان (۱۳۹۷)، بررسی عوامل موثر بر افت تحصیلی دانش آموزان دختر مقطع متوسطه دوم در شهرستان اردل، نشریه مطالعات روانشناسی و علوم تربیتی، بهار ۱۳۹۷، دوره چهارم، شماره ۱، صص ۱۹۱ - ۱۷۱.
- امین فر، مرتضی (۱۳۶۷)، علل و عوامل افت تحصیلی و چگونگی کاهش آن، فصلنامه تعلیم و تربیت، ۴، صص ۳۶ - ۹.
- زاهدی، شمس السادات و محمدی، ابوالفضل (۱۳۸۴)، فراتحلیلی راهی به سوی ارزشیابی، ترکیب و تلخیص پژوهش های گذشته، فصلنامه مطالعات تربیت، صص ۷۹ - ۵۱.
- شجاعی شمیرانی، رضا؛ ابراهیم زاده، دکتر عیسی؛ شفیق، نرگس؛ نوروززاده، دکتر رضا (۱۴۰۰)، بررسی فراتحلیلی بعضی عوامل خانوادگی، فردی و آموزشی موثر در افت تحصیلی دانش آموزان مقطع متوسطه، نشریه تعلیم و تربیت، بهار ۱۴۰۰، شماره ۱۴۵، صص ۵۲ - ۳۳.
- کولین، جی، اسمیت و لاسمیت، روبرت (۱۳۷۵)، مدیریت موثر در کلاس درس، ترجمه زهرا صباغیان، تهران: موسسه نشر وزارت فرهنگ و آموزش عالی.
- Agrusa ED. Exploring the relationship of learning strategies and Transformational leadership for business managers, (Doctoral dissertation, University of Southern California). 2010
- Najimi, A, Sharifirad G, Amini MM, Meftagh SD. Academic failure and students' viewpoint: The influence of individual, internal and external organizational factors. Journal of Education and Health Promotion, 2013; 2(22): 1-4.
- Rafoth MA. Academic failure, prevention of. In C. D. Spielberger, & C. D. Spielberger (Ed.), Encyclopedia of applied psychology, Boston, MA: Academic Press. 2004; 1.
- UNESCO (1984). *Mathematics for All: Problems of cultural selectivity and unequal distribution of mathematical education and future perspectives on mathematics teaching for the majority*. Report and papers presented in theme group I, 'Mathematics for All' at the 5th International Congress on Mathematical Education, Adelaide - Australia, August 24-29, 1984. ED-86/WS/84
- Westcott, E. (2011). *Budget against student wastage*. *Times Higher Education*. Available at: <https://www.timeshighereducation.com/news/budget-against-student-wastage/95637.article>
- Ghasemi SF, Hassanvand Sh, Valizadeh F. A study of the frequency of academic failure and the factors affecting it from the perspective of Khorramabad School of Nursing and Midwifery students. Journal of Nursing Education. 2014; 3(1): 72-73.